

Kielska, Elżbieta

Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu (1945-1948)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 51/2, 179-194

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Kielska
Wyższa Szkoła Handlowa
(Radom)

INSTYTUT NAUKOWO-SPOŁECZNY W RADOMIU (1945–1948)

Zapotrzebowanie na wiedzę ekonomiczną jest ściśle uzależnione od stanu gospodarki i wiąże się z rozwojem kapitalistycznej formacji społeczno-ekonomicznej. W Polsce rozwój kapitalizmu przypadał na przełom XIX i XX w. Dokonywały się wówczas procesy koncentracji i centralizacji kapitału, rosła skala produkcji, coraz powszechniejsza stawała się akcyjna forma przedsiębiorstwa, rozwijały się giełdy, upowszechniał się weksel w obrocie gospodarczym, innymi słowy coraz większa była złożoność problemów gospodarczych. Rodziło to z jednej strony popyt na „fachowców od gospodarki” (tych dostarczały szkoły ekonomiczne, czyli handlowe), z drugiej zaś coraz powszechniejsze stawało się zainteresowanie kwestiami ekonomicznymi ze strony społeczeństwa. Ludzie chcieli mieć wiedzę na temat aktualnych problemów gospodarczych, chętnie uczestnicząc w wykładach, prelekcjach i kursach organizowanych przez różnorodne organizacje społeczno-zawodowe, naukowe czy oświatowe.

W Radomiu, podobnie jak w całym Królestwie Polskim, szczególny rozwój instytucji oświaty pozaszkolnej nastąpił po roku 1905, kiedy to władze carskie zezwoliły na działalność polskich stowarzyszeń oświatowych¹. W całym Królestwie znany był Uniwersytet Ludowy Ziemi Radomskiej (1905–1908), utworzony z inicjatywy radomskich socjalistów i postępowych demokratów². Organizował on cieszące się dużą popularnością wśród mieszkańców Radomia kursy i odczyty, które wygłaszali ekonomiści różnych orientacji i szkół, m. in. Ludwik Krzywicki, Stanisław Wojciechowski, Aleksander Świętochowski, Stanisława

Wejchert-Szymanowska. Treść owych odczytów zamieszczana była w lokalnej prasie, a prelegenci starali się poruszać najbardziej aktualne tematy, takie jak kwestia rolna, związki monopolistyczne przedsiębiorstw, kooperatywy, istota liberalizmu gospodarczego, idea pracy organicznej itp. Popularyzacji wiedzy ekonomicznej w początkach XX w. dokonywały także inne radomskie stowarzyszenia, jak choćby utworzone w 1906 r. Stowarzyszenie Kobiet Pracujących, działające w Radomiu od 1907 r., Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich czy założone przez Henryka Fidlera w 1913 r. Niezależne Koło Odczytowe.

Okresem wyjątkowego entuzjazmu pedagogicznego, także w zakresie popularyzacji wiedzy ekonomicznej, były czasy II Rzeczypospolitej. Powszechna była świadomość, że sukces nowego państwa zależy przede wszystkim od sukcesów jego ekonomiki. Inicjowanie, prowadzenie i finansowanie działalności oświatowej w całej różnorodności form i bogactwie treści, należało do tzw. „czynnika społecznego” oraz gmin. W pierwszych latach niepodległości organizacje oświaty pozaszkolnej pełniły głównie funkcję kompensacyjną, tzn. wyrównywały braki wykształcenia wyniesione z czasów niewoli. Z czasem placówki kształcenia dorosłych stawiały sobie bardziej ambitne cele, takie jak rozwijanie zainteresowań, przygotowanie do aktywnego udziału w życiu społecznym czy zdobywanie specjalistycznej wiedzy. Niektóre placówki, jak np. Uniwersytet Regionalny im. S. Konarskiego, prowadziły działalność naukowo-badawczą i popularyzatorską dotyczącą regionu radomskiego. Większość jednak zajmowała się przede wszystkim edukacją, dokształcając szerokie kręgi mieszkańców Radomia, głównie robotników. Największą rolę odegrały w tej dziedzinie radomskie uniwersytety powszechne. Finansowane były one przez samorząd miejski, co nie było wówczas częstym zjawiskiem w Polsce³. W podnoszeniu świadomości ekonomicznej mieszkańców Radomia swój udział miały takie placówki, jak: Miejski Uniwersytet Powszechny (1921–1935), Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (1923–1939), Uniwersytet Robotniczy im. A. Skwarczyńskiego (1934–1936), a także Stowarzyszenie Kupców Polskich, Związek Ziemian, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Ziemi Radomskiej, Towarzystwo Przemysłowców Ziemi Radomskiej, Towarzystwo Handlowców i inne⁴.

Bogate tradycje życia naukowego i społecznego Radomia kontynuowane były także po II wojnie światowej. Pod koniec okresu okupacji hitlerowskiej, zwłaszcza po upadku Powstania Warszawskiego, osiedliła się w Radomiu liczna grupa wybitnych uczonych i artystów, którzy włączyli się w nurt pracy na rzecz radomskiego środowiska lokalnego. Czołowymi postaciami ze świata nauki, których los rzucił w 1944 r. do Radomia, byli profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego: Tadeusz Kotarbiński i Stanisław Lewicki. Wkrótce po przyjeździe do Radomia, już w październiku 1944 r., zorganizowali oni i prowadzili dla lokalnej społeczności uniwersyteckie konspiracyjne kursy w zakresie filozofii, logiki, socjologii i innych nauk społecznych. Wokół tych wybitnych polskich intelektualistów skupiła się znacząca grupa młodych naukowców, takich jak:

Janusz Chmielewski, Stanisław Piętowski, Hanna Veillard-Cybulska, Gizela Wasilewska, Stefan Witkowski i inni⁵. Większość z nich było związanych z Warszawą i po zakończeniu II wojny światowej wyjechało z Radomia, znajdowali się jednak wśród uczestników wspomnianych kursów również tacy, którzy pozostali w mieście na stałe, jak choćby Stefan Witkowski, geograf i urbanista, późniejszy pracownik naukowo-dydaktyczny Wydziału Ekonomicznego Politechniki Świętokrzyskiej w Radomiu, wieloletni prezes Radomskiego Towarzystwa Naukowego⁶.

W omawianym okresie Radom skupiał nie tylko znaczny potencjał naukowy. W mieście mieszkali wówczas (na stałe lub czasowo) także wybitni twórcy kultury: Jan Bolesław Ożóg (poeta), Stanisław Skoneczny (poeta i dziennikarz), Jerzy Jędrzejewicz (literat), Elżbieta Gałęcka-Jackiewiczowa (pisarka), Jerzy Gombrowicz, Aleksander Czaplicki, Maria Fołtyn (śpiewaczka operowa), Eugeniusz i Jan Langerowie (muzycy), Wacław Dobrowolski (artysta plastyk), Jędrzej i Halina Krysińscy (malarze) i wielu innych.

Wymienieni uczeni i artyści tworzyli w mieście, pod koniec wojny i w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu, niepowtarzalny klimat pracy twórczej. Poprzez swą działalność wywarli wielki wpływ na wznowienie życia naukowego i kulturalnego w Radomiu, aktywizując środowisko lokalne w zakresie tworzenia różnych instytucji społeczno-kulturalnych i naukowych.

Jedną z takich instytucji był Instytut Naukowo-Społeczny (INS). Jego działalność była znana na terenie całego kraju, głównie z prasy. O Instytucie pisały szeroko i entuzjastycznie ogólnopolskie gazety. W okresie zaledwie kilku miesięcy 1945 r., od lutego do września, ukazało się w prasie krajowej aż 208 artykułów i notatek o INS⁷. W kręgach rządowych, przynajmniej w oficjalnych deklaracjach, podziwiano dokonania Instytutu i żywiono nadzieję, że „być może praca Instytutu w Radomiu stanie się wzorem dla całej Polski”⁸. Faktem jest, że nigdzie nie udało się tak małej grupie osób dokonać w krótkim czasie tak wiele, w zasadzie bez wsparcia finansowego ze strony państwa.

INS powstał w Radomiu 7 lutego 1945 r.⁹ Inicjatorami jego założenia byli radomscy intelektualiści o poglądach lewicowych i demokratycznych, związani z przedwojennym PPS, na których czele stał znany adwokat Henryk Paluszyński (późniejszy sekretarz Naczelnej Rady Adwokackiej). Wśród założycieli byli także: Teofil Warchoł (przyszły dyrektor departamentu w Ministerstwie Oświaty), Stanisław Piętowski (przyszły profesor i rektor Uniwersytetu Łódzkiego), Elżbieta Gałęcka-Jackiewiczowa (znana pisarka), Antoni Kwiecień, Marian Sołtyk (przyszły dyrektor Studium Nauczycielskiego w Radomiu), Tomasz Kwapisiewicz (późniejszy dyrektor Liceum Administracyjnego) i Eugeniusz Wasilewski (przyszły rektor Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Radomiu).

Twórcy INS wykorzystali obecność w Radomiu licznej grupy uczonych, a przede wszystkim wciągnęli do pracy w Instytucie uczonego o światowej sławie

i uznanym autorytecie, profesora Tadeusza Kotarbińskiego, który nie tylko prowadził wykłady, ale wspierał działania zmierzające do utworzenia w Radomiu wyższej uczelni¹⁰.

Głównym celem Instytutu Naukowo-Społecznego było prowadzenie działalności naukowej polegającej na badaniu „warunków życia mas pracujących” oraz działalności oświatowej polegającej na „wychowaniu i uświadamianiu chłopów i robotników w duchu postępowo-demokratycznym oraz przygotowaniu do pracy kadr wykwalifikowanych urzędników administracji państwowej i samorządowej”¹¹. Popularyzacja i pogłębienie wiedzy miało umożliwić szerokim kręgom mieszkańców miasta – robotnikom, chłopom i inteligencji – przygotowanie do czynnego udziału w budowie nowej Polski Ludowej. W dokumentach archiwalnych tak określono zadania INS: „Z jednej strony pragniemy rozszerzyć horyzonty własnej wiedzy i pogłębić swoją myśl społeczną, z drugiej strony zaś dążymy do tego, by przez działalność oświatową, przez szerzenie zainteresowań dla spraw nauki, kultury i sztuki, przez wychowanie i uświadomienie chłopów i robotników fizycznych w duchu postępowo-demokratycznym, brać czynny udział w budowie nowej Polski”¹².

INS miał kłopoty z rejestracją, nastąpiła ona dopiero 18 czerwca 1946 r., gdy działalność Instytutu prowadzona była pełną parą i pisano o niej w gazetach całej Polski¹³. Wojewoda kielecki (Radom był wówczas miastem powiatowym w strukturze województwa kieleckiego) miał zastrzeżenia do statutu stowarzyszenia i wyrażał obawy, że INS będzie dublował w swej działalności pracę innych organizacji¹⁴.

Problemem był także stały brak środków finansowych – Instytut utrzymywał się ze składek członkowskich (10 zł), prywatnych dotacji (H. Paluszyński podarował Instytutowi 10000 zł, pieniądze wpływały także z ogłoszonego w prasie „łańcucha darów), opłat za kursy, dochodów z odczytów i organizowanych imprez. Ważnym źródłem dochodów była stała subwencja w wysokości 10000 zł miesięcznie (120000zł rocznie) przyznana w kwietniu 1945 r. przez Prezydenta Miasta Radomia, jednak przy bardzo szeroko zakrojonej działalności INS stanowiła ona kroplę w morzu potrzeb¹⁵. Władze Instytutu pisały liczne pisma z prośbami o dotacje, kierowane do różnych instytucji, także do Rządu Tymczasowego Edwarda Osóbki-Morawskiego oraz Ministerstwa Oświaty, jednak większość z tych apeli pozostawała bez echa. 15 członków – działaczy Instytutu, mimo ogromnego oddania, nie otrzymywało systematycznie pieniędzy za swą pracę¹⁶. W *Sprawozdaniu z działalności INS 1945–1947* dyrektor Henryk Paluszyński pisał: „Mimo wielkiego zapału i poświęcenia ze strony osób ściśle związanych z Instytutem, napotykaemy w swej pracy na szereg trudności. [...] Brak nam funduszy na wydawanie czasopism, które by odzwierciedlały całokształt naszej pracy i umożliwiały oddziaływanie na szersze kręgi społeczne. Skupiając wokół siebie cały szereg ludzi nie mamy możliwości przyjęcia z pomocą choćby tylko 15 pracowników Instytutu, najbardziej z nim związanym, którzy od przeszło

dwóch miesięcy poświęcają cały swój czas wyłącznie pracy w INS, a więc są pozbawieni możliwości zarobkowania”¹⁷. Kłopoty finansowe towarzyszyły Instytutowi przez cały okres działalności. Ze względu na brak materialnej pomocy państwa INS zmuszony był radzić sobie sam, finansując działalność ze składek członkowskich, opłat z kursów, odczytów, wystaw, imprez oraz wspomnianych subwencji od władz miasta Radomia¹⁸.

Siedzibą Instytutu były pomieszczenia przedwojennej restauracji „Rzym” przy ulicy Żeromskiego 15, przyznane do użytkowania przez władze miejskie. Korzystano też (do lutego 1946 r.) z jednej sali w gmachu Państwowego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum przy ulicy Żeromskiego 35, gdzie urządzono świetlicę stowarzyszenia, przeznaczoną m. in. na odczyty.

Członkiem INS mógł zostać „każdy nieposzlakowany obywatel Polski, który interesuje się pracą naukowo-społeczną i został wprowadzony przez 2 członków Instytutu”¹⁹. Członek miał obowiązek spełniania funkcji zleconych przez Zarząd, wykazywania się pracą naukowo-społeczną i opłacania składki członkowskiej.

Najwyższą władzą ustawodawczą stowarzyszenia było Walne Zgromadzenie, zbierające się co najmniej raz w roku, podsumowujące pracę za dany rok i wybierające Zarząd, z dyrektorem na czele, na bieżąco kierujący pracami INS. Władze Instytutu tworzyła także Komisja Rewizyjna, zajmująca się kontrolą finansów stowarzyszenia oraz Komisja Programowa, wytyczająca kierunki działania i projektująca szczegółowe zadania, zgodnie z potrzebami lokalnego społeczeństwa. W skład Komisji Programowej wchodził przedstawiciel władz miejskich, powiatowych i wojewódzkich (Prezydent Miasta, Wojewoda, Przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej, Inspektor Szkolny), lokalni działacze (przedstawiciel Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych, przewodniczący Rady Związków Zawodowych, przedstawiciel Oddziałowej Rady Związku Rewizyjnego Spółdzielni) oraz dyrektor INS²⁰. Chodziło o ustalenie takiego programu działania, który najlepiej uwzględniłby miejscowe potrzeby.

Właściwa działalność Instytutu Naukowo-Społecznego odbywała się w ramach specjalnie powołanych sekcji: naukowej, dokumentacyjnej, kształceniowej, wydawniczej, widowiskowej, świetlicowej, propagandy, klubowej, spółdzielczej i muzealnej. Na czele każdej sekcji stał kierownik sekcji powoływany przez dyrektora INS, odpowiadający za pracę danej sekcji i kierujący pracą jej członków. Przy Instytucie Naukowo-Społecznym działał też Uniwersytet Powszechny im. S. Żeromskiego, którego otwarcie nastąpiło 18 maja 1945 r. jako „dar pierwszomajowy dla robotników”²¹.

Zakres działania INS był niezmiernie szeroki. Jedną z form działalności stało się gromadzenie materiałów dotyczących strat wojennych, martyrologii narodu polskiego oraz zbrodni hitlerowskich w Radomiu i okolicach²². Działalność w tym zakresie prowadziła Sekcja Dokumentacyjna, kierowana przez sędziego Kazimierza Borysa, ściśle współpracująca z Centralnym Komitetem Badania

Zbrodni Hitlerowskich i Instytutem Pamięci Narodowej przy Radzie Ministrów. Jej członkowie wyjeżdżali w teren, robili szkice sytuacyjne miejsc straceń, zbierali zdjęcia, rozmawiali ze świadkami wydarzeń, zapisywali relacje o łapanekach, konfiskatach dóbr, pacyfikacjach i przymusowej wywózce ludności polskiej do Niemiec. Efektem pracy Sekcji było zebranie materiału dokumentacyjnego wykorzystanego do sporządzenia wykazu miejsc straceń oraz listy zamordowanych w regionie radomskim. Badania objęły także teren getta radomskiego. Sekcja ta organizowała ponadto manifestacje ludności w miejscach kaźni, wieczory wspomnień z udziałem byłych więźniów politycznych, wieczory poezji więziennej i obozowej, a także gromadziła pamiątki z okresu okupacji hitlerowskiej. Ważnym kierunkiem działań było także sporządzanie dokumentacji o zbrodniarzach hitlerowskich. Zebrane materiały pozwoliły schwytać konfidentów i osądzić zbrodniarzy wojennych z terenu powiatu radomskiego.

Instytut prowadził także badania naukowe warunków życia robotników i chłopów w oparciu o specjalnie opracowane ankiety rozprowadzane w zakładach pracy i na wsiach. Sporządził również dokumentację strat i zniszczeń w szkolnictwie powiatu radomskiego. Zajmowała się tym Sekcja Naukowa INS. Ewidencję strat w szkolnictwie sporządzono w oparciu o 86-rubrykowe ankiety wypełnione przez nauczycieli i kierowników wszystkich szkół powiatu radomskiego. W sumie otrzymano 1300 ankiet, które poddano analizie. Radom był pierwszym powiatem w Polsce posiadającym pełną dokumentację strat wojennych w szkolnictwie²³.

Istotne było to, że INS włączał się w życie lokalnej społeczności, projektując sposoby rozwiązywania aktualnych problemów dotyczących działalności gospodarczej, społecznej i kulturalnej. Zajmował się na terenie Radomia i powiatu radomskiego działalnością oświatową, organizując kursy doształcające, odczyty, cykle wykładów i prowadząc szkoły.

Redagował również czasopisma oraz prowadził działalność wydawniczą. Od 6 sierpnia 1945 r. wydawał miesięcznik pod nazwą Biuletyn Instytutu Naukowo-Społecznego, ale niestety działalność w tym zakresie napotykała na trudności. 6 grudnia 1945 r. INS musiał zrezygnować z wydawania własnego pisma ze względu na brak papieru i trudności finansowe. Centralne Biuro Kontroli Prasy w Warszawie nie udzieliło też zgody stowarzyszeniu na wydawanie tygodnika „Żagwie”. Działalność wydawnicza sprowadzała się więc jedynie do wydania zbiorów poezji wojennej S. Skonecznego, Z. Machnikowskiego i A. Kamińskiego, skryptu do nauki języka angielskiego oraz podręcznika dla szkół zawodowych autorstwa W. Trojanowskiego *Higiena mięsa*. Zawieszono ją ostatecznie w listopadzie 1945 r. z powodu trudności w zdobyciu papieru i braku pieniędzy²⁴.

Ważne były dokonania Instytutu w dziedzinie organizowania i upowszechniania kultury. Zajmowały się tym: Sekcja Widowiskowa, Sekcja Świetlicowa i Sekcja Odczytowa. W ramach pracy kulturalnej INS utworzył w Radomiu Klub

Literacko-Dyskusyjny, Klub Młodych, Świetlicę INS, Kino „Baj”, Teatrzyk Kukielkowy, Ośrodek Filmów Oświatowych, bibliotekę i czytelnię. Klub Literacko-Dyskusyjny prowadzony był przez Kazimierę Mazurkową i Elżbietę Gałęcką-Jackiewiczową. Organizował wieczory literackie i turnieje poetyckie, skupiał poetów radomskich, takich jak: Stanisław Skoneczny, Jan Bolesław Ożóg, Andrzej Kamiński, Tadeusz Teodorowicz-Nowicki i inni. Klub rozpiął konkurs na sztukę dla teatru amatorskiego, na który wpłynęły aż 32 sztuki teatralne. Klub Młodych stworzony został z myślą o młodzieży robotniczej i szkolnej. Mieścił się w świetlicy INS przy ulicy Żeromskiego 35. W świetlicy młodzież korzystała z gier świetlicowych, czytała prasę, uczestniczyła w licznych spotkaniach dyskusyjnych. Świetlica INS organizowała także spotkania z wybitnymi twórcami kultury przeznaczone dla szerokiej publiczności. W Radomiu gościli: Jerzy Andrzejewski, Julian Przyboś, Jan Parandowski, Jalu Kurek, Maria Dąbrowska i inni. W świetlicy INS działały ponadto zespoły taneczne, orkiestrowe i śpiewacze oraz Pracownia Plastyczno-Dekoracyjna. Sekcja Świetlicowa INS zadbała także o kształcenie instruktorów kulturalno-oświatowych, organizując kursy świetlicowe. Ich absolwenci mogli prowadzić działalność kulturalną w terenie. Z myślą o dzieciach INS zorganizował Teatrzyk Kukielkowy, który mieścił się w Domu Kultury Robotniczej przy Placu Jagiellońskim. Teatrzyk wystawiał sztuki także w szkołach, zarówno w Radomiu, jak i okolicznych wsiach i miasteczkach. Ośrodek Filmów Oświatowych prowadzili bracia Andrzej i Kazimierz Wajdowie. Niezwykle ożywioną działalność prowadziła Sekcja Widowiskowa, kierowana przez znanego radomskiego muzyka Jana Langera. Organizowała imprezy kulturalne, koncerty z udziałem wybitnych artystów (m. in. Zbigniewa Drzewieckiego, Marii i Kazimierza Wiłkomirskich, Ewy Bandrowskiej-Turskiej), a także zorganizowała szereg zespołów artystycznych skupiających uzdolnionych mieszkańców miasta. Radom był w omawianym okresie jednym z najżywiej rozwijających się ośrodków kultury w Polsce²⁵.

Rząd polski od początku był zdania, że INS powinien połączyć się z reaktywowanym po wojnie w Radomiu Towarzystwem Uniwersytetu Robotniczego, co nastąpiło ostatecznie 3 lipca 1948 r.²⁶ Całe mienie INS-u, w tym bogate zbiory książek pochodzących głównie z bibliotek podworskich, zostało przekazane Oddziałowi Wojewódzkiemu TUR. 615 najcenniejszych woluminów przekazano Bibliotece Narodowej w Warszawie. TUR w Radomiu otrzymał 857 woluminów²⁷. Członkowie-założyciele INS, po dokonanej fuzji, weszli w skład Zarządu Wojewódzkiego TUR i pod tym szyldem prowadzili dalszą działalność²⁸.

Ze względu na tematykę niniejszego artykułu, przedmiotem dalszych rozważań będzie działalność INS w dziedzinie prowadzonej przez niego edukacji ekonomicznej. Kształcenie kadr dla zniszczonej przez wojnę gospodarki stało się pilną koniecznością. Potrzebni byli fachowcy dla przemysłu i handlu, a także

specjaliści dla tworzącej się administracji. Rozumieli to działacze Instytutu Naukowo-Społecznego, podejmując cały szereg inicjatyw dotyczących organizacji edukacji ekonomicznej radomskiego społeczeństwa.

Upowszechnianie wiedzy ekonomicznej leżało w gestii sekcji naukowej, spółdzielczej i szkoleniowej. Sekcja szkoleniowa zorganizowała w Radomiu Liceum Administracyjne, które rozpoczęło swą działalność 12 marca 1945 r. w budynku INS przy ul. Żeromskiego 15²⁹. Dyrektorem placówki został Eugeniusz Wasilewski. Nauka w Liceum była płatna, trwała dwa lata i kończyła się egzaminem dojrzałości. Zajęcia odbywały się w godzinach wieczornych i prowadzone były według przedwojennych programów nauczania. Jak pisała lokalna prasa, Liceum Administracyjne miało przygotować „teoretycznie i praktycznie zastęp młodych do odpowiedniego pełnienia funkcji publicznych”³⁰. Działacze INS chcieli wyjść w ten sposób naprzeciw ogromnym potrzebom kadrowym w dziedzinie administracji państwowej oraz samorządowej i przygotować kadry dla nowego państwa. Szkoła nie cieszyła się jednak dużą popularnością, najprawdopodobniej z powodu opłat za naukę i braku tradycji. W pierwszym roku istnienia (1945/46) zgłosiło się zaledwie 44 kandydatów, co pozwoliło na otwarcie dwóch równoległych klas pierwszych³¹. W następnym roku szkolnym trudności z naborem były jeszcze większe, zdołano otworzyć tylko jedną klasę pierwszą. Słaby nabór uczniów przekładał się na nikłe wpływy pieniężne placówki, co przy „braku opieki i poparcia władz szkolnych i wysokich pensjach wypłacanych nauczycielom” zrodziło poważne trudności finansowe³². INS zaczął szukać sposobu pozbycia się nierentownej szkoły i rozpoczął rozmowy ze Stowarzyszeniem Kupców Polskich. W rezultacie Liceum Administracyjne przestało istnieć zaledwie po dwóch latach działalności i wypuszczeniu jednego rocznika maturzystów (1946/47), zaś uczniowie, którzy ukończyli klasę I Liceum, przeszli do II klasy Prywatnego Liceum Handlowego Stowarzyszenia Kupców Polskich³³. W piśmie dyrekcji Liceum i Gimnazjum Handlowego SKP w Radomiu skierowanym 12 października 1946 r. do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, czytamy: „Wobec tego, że INS zrezygnował z prowadzenia Szkoły, kierownictwo zwróciło się do Dyrekcji Gimnazjum i Liceum Handlowego o przejęcie klasy II Liceum Administracyjnego. Dyrekcja Gimnazjum i Liceum Handlowego stojąc na stanowisku udostępnienia młodzieży liceum w Radomiu, wyraziła zgodę na przejęcie tej klasy, jakkolwiek zgłosiło się początkowo 9 osób, a ostatnio wyjechało na zachód 4 i pozostało w szkole zaledwie 5 słuchaczy. Wykłady zorganizowane zostały w ten sposób, że przedmioty wspólne dla Liceum Handlowego i Administracyjnego wykładane są przez naszych nauczycieli, zaś przedmioty obowiązujące w Liceum Administracyjnym prowadzone są przez nauczycieli tegoż liceum z roku ubiegłego, a mianowicie: Kolackiego Ignacego (biurowość i korespondencja), Radzińskiego Stefana (historia i nauka o państwie), Wojtowicza Tadeusza (organizacja przedsiębiorstw i obrotu gospodarczego), przy

czym dla zapewnienia ciągłości opieki nad tą grupą młodzieży, dotychczasowy kierownik LA Wasilewski Eugeniusz objął wspólne dla obydwu oddziałów liceum lekcje arytmetyki handlowej³⁴. Tak więc historia Liceum Administracyjnego, założonego przez INS, była niezmiernie krótka – szkoła istniała zaledwie 2 lata. Głównie z powodu trudności finansowych nie udało się zrealizować ambitnych planów Instytutu w dziedzinie kształcenia na poziomie średnim kadr dla administracji publicznej.

Podobne kłopoty miał INS z inną założoną przez siebie (17 kwietnia 1945 r.) placówką oświatową, mianowicie Szkołą Przysposobienia Spółdzielczego. Miała ona kształcić kadry dla spółdzielczości, jednak również była deficytowa i szybko (w drugim półroczu) została przekazana Związkowi Rewizyjnemu Spółdzielni RP³⁵.

Wiele wysiłku włożył INS w utworzenie w Radomiu Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej, jednak i tu jego działania skończyły się niepowodzeniem. Pomysł zorganizowania wyższej uczelni ekonomicznej w Radomiu zrodził się na jednym z zebrań Instytutu i, jak przekonywał Henryk Paluszyński, za powstaniem w mieście tej uczelni przemawiały następujące argumenty:

- „uczelnie wyższe nie powinny się skupiać w dużej ilości w jednym mieście (w okresie międzywojennym na 24 uczelnie 12 istniało w Warszawie);
- Radom jest pewnego rodzaju centrum życia spółdzielczego;
- Radom daje większe możliwości kształcenia się biednej młodzieży robotniczej i chłopskiej z Radomia i okolic, aniżeli odległe miasta;
- Warszawa jest zburzona i siłą rzeczy uniwersytety muszą być rozproszone po prowincji³⁶.

Sprawą zainteresowano Miejską Radę Narodową w Radomiu, która wystosowała oficjalny wniosek do Ministerstwa Oświaty „o utworzenie w Radomiu Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej, prosząc jednocześnie o powierzenie Instytutowi Nauk Społecznych prac przygotowawczych, związanych z organizacją tej uczelni³⁷. W ramach owych „prac przygotowawczych” Instytut powołał „komisję złożoną z przedstawicieli INS, pracowników nauki, reprezentantów organizacji spółdzielczych, nauczycielstwa i kupiectwa, która miała określić zapotrzebowanie na określony typ fachowców o wyższych kwalifikacjach [...] Komisja wyłoniła dwie podkomisje: organizacyjną, która nawiązała kontakty z profesorami wyższych uczelni, mogącymi wejść w skład grona pedagogicznego, oraz biblioteczną, mającą za zadanie stworzyć bibliotekę dla szkoły, grupującą książki o tematyce ekonomicznej i socjologicznej³⁸. W porozumieniu z władzami opracowano plan przekazania zbiorów S. Hempla i Biblioteki Miejskiej w Radomiu na potrzeby uczelnianej biblioteki. Zarząd Miejski w Radomiu przyznał lokal dla przyszłej uczelni. Był to „wzniesiony przez Niemców ogromny, reprezentacyjny gmach urzędu dystryktu, którego dwa pietra w jednym skrzydle stoją wolne (12 pokoi i 11 sal o łącznej powierzchni 590 m²)³⁹. W ramach przygotowań do utworzenia uczelni działacze INS opracowali plan i program kształcenia. Proponowali uruchomienie studiów magisterskich

na jednym wydziale nauk ekonomicznych, przy czym począwszy od trzeciego roku studenci kształciliby się na czterech kierunkach:

- spółdzielczym (w planie nauczania znalazły się przedmioty ogólnoeconomiczne, takie jak ekonomia polityczna, czy naukowa organizacja pracy, przedmioty teoretyczne z dziedziny spółdzielczości, takie jak teoria spółdzielczości, czy historia ruchu spółdzielczego oraz przedmioty praktyczne, takie jak ustawodawstwo spółdzielcze, organizacja i gospodarka spółdzielni, księgowość spółdzielcza);
- samorządowym (plan nauczania obejmował 4 grupy przedmiotów: economiczne, takie jak ekonomia polityczna, czy naukowa organizacja pracy, prawne, takie jak prawo państwowe, administracyjne, czy urząd samorządu terytorialnego, specjalistyczne teoretyczne, takie jak polityka komunalna, skarbowość komunalna, czy polityka urbanistyczna oraz specjalistyczne praktyczne, takie jak ekonomika przedsiębiorstwa komunalnego, czy rachunkowość komunalna);
- economiczno-handlowym (plan nauczania obejmował takie przedmioty jak historia doktryn economicznych, demografia, polityka bankowa, nauka o gospodarce przedsiębiorstw, towaroznawstwo, księgowość, analiza bilansów, ekonomia polityczna, bieżące zagadnienia gospodarcze, naukowa organizacja pracy);
- skarbowym (w planie nauczania znalazły się podatki, akcyzy, monopole i przedsiębiorstwa państwowe, rachunkowość skarbową, administracja skarbową, prawo budżetowe, prawo gospodarcze).

Z przedstawionego wyżej projektu wynika, że INS dążył do kształcenia w Radomiu na poziomie wyższym głównie spółdzielców, samorządowców i ekonomistów „z nastawieniem społecznym”. Dyrektor Instytutu – Henryk Paluszynski – wyraźnie podkreślał konieczność kształcenia kadr dla demokracji. W „Memoriale do obywatela Ministra Oświaty” znalazły się stwierdzenia: „spółdzielczość to główny czynnik demokracji gospodarczej, bez której nie jest możliwa demokracja polityczna”; „w odrodzonej demokratycznej Polsce szczególna rola powinna przypaść samorządowi, który ma przewagę nad administracją państwową”. Nic więc dziwnego, że w sytuacji politycznej, w jakiej znalazł się kraj, polegającej na tworzeniu zrębów „demokracji ludowej” i marginalizowaniu idei samorządności, pomysły INS nie znalazły uznania władz. Mimo ogromu pracy organizatorskiej i koncepcyjnej INS związanej z utworzeniem w Radomiu Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej, nie udało się sfinalizować sprawy. Znamienne jednak było to, że wszystkie placówki oświaty szkolnej, które INS w Radomiu założył lub próbował założyć, dotyczyły kształcenia economicznego. Świadczyło to o dużym znaczeniu, jakie działacze Instytutu przywiązywali do edukacji economicznej miejscowego społeczeństwa.

Dużą popularnością wśród mieszkańców Radomia cieszyły się organizowane przez INS kursy doskonalące z dziedziny nauk economicznych. 16 kwietnia

1945 r. uruchomiono kurs samorządowy dla pracowników miejscowej administracji⁴⁰. Od 1 maja 1945 r. prowadzono kursy administracyjne „o poziomie niższym i wyższym”. Na kursy te uczęszczało po około 80 słuchaczy⁴¹. W kwietniu 1945 r. zorganizowano dwie grupy słuchaczy, dla których uruchomiono kursy przysposobienia spółdzielczego. Kursy spółdzielcze przejęte zostały w 1946 r. przez Związek Rewizyjny Spółdzielni RP. Najpopularniejsze wśród radomian były organizowane przez INS „kursy buchalteryjne o poziomie niższym i wyższym”, które ukończyło około 200 słuchaczy. Na dwóch poziomach – dla początkujących i zaawansowanych – prowadzone były od 1945 r. także kursy stenografii⁴². Wszystkie kursy odbywały się w budynku INS przy ul. Żeromskiego 15 i były płatne. W 1948 r., po likwidacji INS, działalność kursowa przekazana została TUR-owi.

Sekcja Szkoleniowa INS, oprócz prowadzenia szkół i kursów, zajmowała się również popularyzacją wiedzy ekonomicznej wśród społeczeństwa organizując wykłady i odczyty. Wykłady najczęściej połączone były w cykl. Tak np. w okresie od 15 marca 1945 r. do 17 kwietnia 1945 r. cykl 8 wykładów z prakseologii, dotyczących *Traktatu o dobrej robocie*, wygłosił przebywający w Radomiu po upadku Powstania Warszawskiego (od września 1944 r. do kwietnia 1945 r.) profesor Tadeusz Kotarbiński. W 1946 r. zorganizowano cykl odczytów z zakresu prawa, w celu „popularyzacji prawa wśród szerokich rzesz społeczeństwa, szczególnie wśród robotników”⁴³. Poruszono takie zagadnienia, jak postępowanie doraźne (prelegent – Kazimierz Borys), ustawodawstwo robotnicze, nacjonalizacja przedsiębiorstw (prelegent – Stanisław Piątkowski)⁴⁴. Cykl wykładów w języku rosyjskim dotyczących gospodarki Związku Radzieckiego wygłosił profesor Uniwersytetu Leningradzkiego Aleksander Marczenko. Tematy wykładów to: „Naturalne i wytwórcze siły Związku Radzieckiego” oraz „Stalinowskie 5-letki przemieniły Rosję z kraju zacofanego w przodującą potęgę przemysłową”⁴⁵.

Cykl 12 wykładów poświęconych spółdzielczości wygłoszono w ramach Uniwersytetu Powszechnego im. S. Żeromskiego, kierowanego przez Mariana Sołtyka. Poruszono w nich takie problemy, jak: spółdzielnie spóżywców w Rochdale, zasady rozdelskie, rozwój spółdzielczości w różnych krajach, miejskie kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, spółdzielnie w Polsce do roku 1918 i po roku 1918⁴⁶. Jak informował „Dziennik Powszechny” (nr 4 z 1945 r.): „Uniwersytet Powszechny INS ma dwie kategorie słuchaczy: słuchacze zwykli i wolni. Słuchacze zwykli są obowiązani do uczęszczania na wszystkie wykłady w przeciągu 2 lat trwania kursu, wolni zaś słuchacze mogą uczęszczać tylko na wybrane przez siebie cykle wykładów”. W wykładach uniwersytetu brało udział 80 stałych (zwykłych) słuchaczy, wywodzących się z różnych sfer pracowniczych, przy czym początkowo zapisały się aż 144 osoby. Część zdecydowała o przejściu do regularnego szkolnictwa, zniechęcona perspektywą dwuletniej, intensywnej nauki bez widoków na realne korzyści. Zajęcia odbywały się w świetlicy INS przy

ul. Żeromskiego 35 od poniedziałku do piątku każdego tygodnia w godzinach od 18. 15 do 20. 15. Wśród wielu wykładanych przedmiotów (np. język polski, historia, geografia, geologia, fizyka, historia demokracji) znajdowały się również przedmioty ekonomiczne: ekonomia polityczna, aktualne zagadnienia gospodarcze oraz spółdzielczość. Z powodu dużego zainteresowania wykładami Uniwersytetu Powszechnego uruchomiono jego filie na przedmieściach Radomia: na Glinicach (w szkole podstawowej im. J. Daszyńskiego przy ul. Górnej 15) oraz na Zamłyniu (w szkole podstawowej przy ul. Głównej 3). Niektóre wykłady wygłaszane były w świetlicach większych zakładów pracy Radomia. W materiałach archiwalnych poświęconych działalności Uniwersytetu prowadzonego przez INS tak przedstawiono organizację zajęć: „Dla ilustracji wykładów Instytut dysponuje epidiaskopem. Oprócz wykładów przewidziane są prace pisemne i referaty słuchaczy. Niektóre z nich przygotowywane są samodzielnie, inne pod kierunkiem prelegentów. Po wysłuchaniu przez słuchacza wykładów z obranej przez niego dziedziny wiedzy w ciągu 2 lat, wykonaniu przewidzianych prac i złożeniu egzaminu – słuchacz otrzymuje odpowiednie świadectwo. Nauka jest bezpłatna”⁴⁷.

Spśród wielu problemów ekonomicznych, będących przedmiotem zainteresowania INS, szczególną rolę odgrywała spółdzielczość. Rozwój sieci spółdzielczej, zarówno w wytwórczości, jak i w obrocie, był, według działaczy Instytutu, warunkiem rozwoju „demokracji gospodarczej”. Specjalnie powołana Sekcja Spółdzielcza pragnęła stworzyć w Radomiu ogólnopolskie centrum szkolenia spółdzielczego, z własnym gimnazjum i liceum spółdzielczym. W planach pracy sformułowanych w 1945 r. Sekcja ta postawiła sobie tak ambitne zadania, jak:

- „przeprowadzenie badań i zaprojektowanie sieci spółdzielni w ramach województwa,
- propagowanie spółdzielczości poprzez omawianie zagadnień z tej dziedziny w ramach programu każdej imprezy, każdej uroczystości i wszystkich organizowanych kursów,
- opracowanie całego szeregu broszur z dziedziny spółdzielczości i wydanie ich własnym kosztem,
- przeznaczenie w projektowanym czasopiśmie Instytutu miejsca na dział spółdzielczy,
- inicjowanie powstawania nowych spółdzielni,
- czynienie starań co do utworzenia w Radomiu Wyższej Szkoły Administracyjno-Spółdzielczej.”⁴⁸

Niestety, większości z tych zamierzeń nie udało się zrealizować, głównie z powodu braku środków finansowych, krótkiego okresu działalności oraz sytuacji politycznej panującej w kraju.

Godna uwagi była także działalność naukowa INS, prowadzona w ramach Sekcji Naukowej. Przedmiotem badań tej Sekcji były warunki życia robotników i chłopów w regionie, robione na podstawie specjalnie opracowanych ankiet.

Z inicjatywy Sekcji Naukowej powstało przy INS Koło Ekonomistów, którego zadaniem była „praca badawcza i popularyzacyjna w zakresie ekonomiki”⁴⁹.

Dokonania INS w dziedzinie nauki i popularyzacji wiedzy były imponujące, biorąc pod uwagę krótki okres funkcjonowania i stosunkowo wąski krąg działaczy. Działalność Instytutu była szeroko znana i komentowana w całej Polsce. INS był stowarzyszeniem skupiającym głównie postępową inteligencję, która choć podkreślała swą lojalność wobec „państwa dyktatury proletariatu”, to jednak próbowała budować nową rzeczywistość w oparciu o ideały prawdziwej demokracji i samorządności. Władze jednak od początku naciskały na połączenie INS-u z TUR-em. Nastąpiło to 3 lipca 1948 r., kiedy to Teofil Warchoł w imieniu Zarządu INS złożył wniosek o likwidacji Instytutu i przekazaniu całego mienia Towarzystwu Uniwersytetu Robotniczego⁵⁰.

TUR, ściśle powiązany z PPS, a więc „niepewny ideowo”, nie istniał zresztą długo. Po utworzeniu PZPR pojawiły się tendencje centralistyczne, idące w kierunku centralnego kierowania i nadzorowania przez państwo wszelkich działań kulturalno-oświatowych. Źle zapatrywano się na rozwijające się spontanicznie po II wojnie światowej stowarzyszenia prowadzone z dużym zaangażowaniem przez lokalnych aktywistów, niejako poza państwową kontrolą. W ramach walki z „żywołowością” Rada Ministrów podjęła decyzję o likwidacji TUR 13 listopada 1948 r.⁵¹ W maju 1950 r. utworzono ogólnopolską instytucję pozaszkolnej edukacji dorosłych, której statutowym celem było „przekształcenie świadomości społeczeństwa w duchu socjalizmu”, czyli Towarzystwo Wiedzy Powszechnej⁵².

W Radomiu, w okresie Polski Ludowej, upowszechnianiem wiedzy ekonomicznej wśród szerokich kręgów społeczeństwa zajmowało się przede wszystkim TWP i Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. PZPR szkoliła masowo kandydatów do partii, aktywistów partyjnych i związkowych, załogi socjalistycznych przedsiębiorstw oraz osoby bezpartyjne, głównie w ramach Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu oraz Szkół Aktywu Robotniczego. Szkolenia dotyczyły zagadnień budownictwa socjalistycznego w Polsce, bieżącej polityki partii oraz kwestii ekonomicznych. Kształtowano świadomość społeczeństwa pod kątem potrzeb socjalistycznego gospodarowania, przekonywano o słuszności przyjętych rozwiązań, jednak pomiędzy oficjalnie głoszonymi hasłami sprawiedliwości społecznej, równości, poszanowania wspólnej własności, prymatu korzyści społecznych nad indywidualnym interesem jednostki itp. a praktyką życia gospodarczego istniały rozbieżności. Powszechny był dualizm światopoglądowy, rozdzwitek między oficjalną wiedzą a wiedzą wynoszoną z domu i fabryki, zaś szkolenia ekonomiczne organizowane przez partię traktowano najczęściej jako zbiór sloganów i uczestniczono w nich głównie dla kariery.

Upowszechnianiem specjalistycznej wiedzy ekonomicznej, a także prowadzeniem działalności naukowej, zajmowały się w okresie PRL radomskie stowarzyszenia społeczno-zawodowe: istniejące w Radomiu od 1958 r. Stowarzyszenie Księgowych

oraz działające od 1954 r. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. PTE wniosło istotny wkład w utworzenie w Radomiu wyższej uczelni ekonomicznej. 1 października 1967 r., z inicjatywy tego stowarzyszenia, zorganizowano w mieście stały punkt konsultacyjny Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, prowadzący studia zaoczne, zaś w październiku 1973 r. uruchomiono Wydział Ekonomiczny Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Radomiu, kształcący magistrów ekonomii również na studiach stacjonarnych i prowadzący badania naukowe, głównie dla potrzeb lokalnej gospodarki. Tak więc udało się zrealizować to, co było zamierzeniem także Instytutu Naukowo-Społecznego.

Przypisy

¹ Carski manifest o stowarzyszeniach, wymuszony wydarzeniami rewolucji 1905 r. został oficjalnie ogłoszony 17 marca 1906 r. Por. J. Miąsło: *Uniwersytet dla wszystkich*. Warszawa 1960.

² M. Banaśzek: *Uniwersytet Ludowy Ziemi Radomskiej i jego wkład w upowszechnianie oświaty i kultury wśród robotników i chłopów*. „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1985 nr 1–2.

³ Z reguły samorządy w czasach II Rzeczypospolitej borykały się z trudnościami finansowymi i sprawy edukacji pozaszkolnej nie mieściły się w zakresie działań, na które znajdowały się pieniądze.

⁴ Jak wynika z badań P. Tusińskiego w okresie międzywojennym działały w Radomiu aż 253 organizacje społeczne o różnym okresie działalności, przy czym więcej niż połowa z tej liczby funkcjonowała ponad 10 lat. Charakter wyłącznie oświatowy miało 56 organizacji. Niespotykanej wprost aktywności mieszkańców Radomia w czasach II Rzeczypospolitej sprzyjało nie tylko liberalne prawo, ale także autentyczna potrzeba „wzięcia swoich spraw w swoje ręce”. Por. P. Tusiński: *Postawy polityczne mieszkańców Radomia w latach 1918–1939*. Radom 1996, s. 57.

⁵ C. T. Zwołski: *Odbudowa życia kulturalnego po wojnie*. [w:] *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.* Warszawa 1985, s. 397.

⁶ Profesor Tadeusz Kotarbiński opuścił Radom w kwietniu 1945 r. Por. Cz. T. Zwołski: *Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu w latach 1945–1948*. „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1975 t. 12, z. 3/4.

⁷ Z. Ramotowski: *INS – dobry przykład sprzed 20 lat*. „Życie Radomskie” 12 lutego 1965 r.

⁸ Są to słowa Andrzeja Teodorowicza Nowickiego, wysokiego urzędnika Urzędu Rady Ministrów, który rozmawiał na temat INS z ówczesnym Ministrem Oświaty Stanisławem Skrzyszewskim i Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych Bartoldem. Por. *List Andrzeja Teodorowicza Nowickiego do zarządu INS z dn. 29. 05. 1945 r.*, Archiwum Państwowe w Radomiu, akta INS – Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

⁹ Archiwum Państwowe w Radomiu, Instytut Naukowo-Społeczny 1945–1948, Inwentarz zespołu akt sygn. 337, Statut, sygn. 1.

¹⁰ Por. „Życie Robotnicze” nr 21 z 12 sierpnia 1945

¹¹ Archiwum Państwowe w Radomiu, akta INS – Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

¹² Archiwum Państwowe w Radomiu, akta INS – Sprawozdanie z działalności za 1945 r., sygn. 2.

¹³ Por. Cz. Zwołski: *To była dobra robota*. Kamena o. c. , s. 5; Cz. Zwołski: *Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu w latach 1945–1948*. Dz. cyt.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Materiały dotyczące rejestracji Statutu Stowarzyszenia, sygn. 2.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Radomiu, Instytut Naukowo-Społeczny, Korespondencja związana z działalnością 1945–1948, sygn. 13.

¹⁶ Członkami INS byli: mec. Henryk Paluszyński, mgr Teofil Warchoła, inż. Eugeniusz Wasilewski – członek Komisji Rewizyjnej, Marian Sołtyk, sędzia Kazimierz Borys, prokurator Witold Kremer, Stanisław Starża-Dzierzbicki – członek Komisji Rewizyjnej, Jan Langer, Tadeusz Wójtowicz, Janusz Jasicki – członek Komisji Rewizyjnej, Maria Woyniłłowicz, Tomasz Kwapisiewicz, Zofia Kuskowska – członek Komisji Rewizyjnej. Por. Archiwum Państwowe w Radomiu, Instytut Naukowo-Społeczny, Korespondencja związana z działalnością INS 1945–1948, sygn. 13.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS 1945–1948, Inwentarz Zespołu 337, Statut, sygn. 1

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, paragraf 20 Statutu.

²¹ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5, Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Powszechnego im. S. Żeromskiego przy INS w Radomiu.

²² Na temat dokumentowania zbrodni hitlerowskich przez INS w Radomiu por. Archiwum Państwowe w Radomiu, akta INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5; „Dziennik Powszechny” nr 212 z 1945 r. ; „Świt” nr 12/44 z 1945 r.

²³ Por. „Życie Robotnicze” 1946 nr 32.

²⁴ Por. Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Materiały dotyczące wydawnictw INS, Korespondencja z autorami 1945–1946, sygn. 7.

²⁵ Na temat działalności kulturalnej INS por. Archiwum Państwowe w Radomiu, akta INS – Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5; „Życie Robotnicze” 1945 nr 15; „Dziennik Powszechny” 1945 nr 224; „Życie Robotnicze” 1945 nr 27; „Życie Robotnicze” 1946 nr 32; „Świt” 1945 nr 10.

²⁶ Sugestia premiera Rządu Tymczasowego Edwarda Osóbki-Morawskiego o połączeniu INS z TUR-em została zrealizowana tylko do grudnia 1945 r. , a więc do załatwienia formalności związanych z rejestracją. Później, aż do lipca 1948 r. , INS działał jako samodzielne stowarzyszenie. Por. Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Protokoły Walnych Zebrań członków INS, sygn. 3, 5.

²⁷ Archiwum Państwowe w Radomiu, Korespondencja związana z działalnością INS 1945–1948, sygn. 13.

²⁸ M. S o ł t y k : *Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu*. „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1967 t. IV nr 2, s. 27.

²⁹ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

³⁰ „Radomski Biuletyn Informacyjny” nr 18 z 27. II. 1945 r.

³¹ „Życie Robotnicze” 1946 nr 32.

³² Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Protokoły z Zebrań Zarządu, sygn. 4.

³³ Archiwum Państwowe w Radomiu, Korespondencja związana z działalnością INS 1945–1948, sygn. 13.

³⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach, Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, Szkoły SKP w Radomiu, akta organizacyjne 1946, sygn. 182.

³⁵ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Protokoły z Zebrań Zarządu INS, sygn. 4.

³⁶ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Protokoły Walnych Zebrań członków INS, protokół z dnia 13. V. 1945 r. sygn. 3.

³⁷ Memoriał do obywatela Ministra Oświaty w sprawie utworzenia Szkoły Głównej Ekonomicznej w Radomiu – nakładem INS-u w Radomiu. Radom 1945 (w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej w Radomiu).

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

⁴¹ „Życie Robotnicze” 1946 nr 32.

⁴² Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

⁴³ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Protokoły z Zebrań Zarządu, sygn. 4.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Radomiu, Sprawozdania z działalności Uniwersytetu Powszechnego im. S. Żeromskiego przy INS w Radomiu, sygn. 5.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Radomiu, INS, Sprawozdania z działalności 1945–1947, sygn. 5.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Archiwum Państwowe w Radomiu, Instytut Naukowo-Społeczny, Inwentarz Zespołu 337.

⁵¹ S. M a u e r s b e r g : *Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego w latach 1944–1948*. Warszawa 1991, s. 183–190.

⁵² Archiwum Główne TWP w Warszawie, Sprawozdanie z działalności TWP w latach 1960–1964, s. 12.